

DOI: 10.55643/ser.1.47.2023.482

Алла Марчук

к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
e-mail: marchuk.alla@ukr.net
ORCID: [0000-0002-4317-8736](https://orcid.org/0000-0002-4317-8736)
(Corresponding author)

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ: ОСВІТНІ ВТРАТИ Й ДИСФУНКЦІЇ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлено та проаналізовано основні освітні втрати й ключові дисфункції цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання в надзвичайних ситуаціях, здійснено аналіз наукових досліджень зарубіжних і вітчизняних учених та експертів із проблем цифровізації освіти та дистанційного навчання. Систематизовано основні освітні втрати й ключові дисфункції цифровізації вищої освіти, визначено фактори, які впливають на якість вищої освіти в умовах дистанційного формату навчання. Аналіз наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних учених на позитивні й негативні прояви цифровізації вищої освіти дозволив виділити окремі дисфункції, які стосуються мотивації, контролю освітніх результатів, процесів комунікації та соціалізації. Представлене дослідження зумовлене складною ситуацією й надзвичайними умовами в Україні, які суттєво вплинули на організацію та якість освітнього процесу, змінили ландшафт цифрових технологій, підходи до їх застосування у вищій освіті. У статті розкриваються можливості й ризики, пов'язані з цифровізацією вищої освіти та дистанційним форматом навчання. Дистанційне навчання спричинило втрати в навчальному часі, обмеження доступу до освітнього процесу, зміни в характері навчальної діяльності та освітніх результатах здобувачів вищої освіти. Цифровізація вищої освіти спричинила трансформацію ролей викладача й здобувача вищої освіти, вплинула на мотивацію та поведінку студентів, їхні пізнавальні процеси, викликала окремі дисфункції та освітні втрати.

Ключові слова: цифровізація освіти, дистанційне навчання, онлайн-викладання, освітні втрати, дисфункції цифровізації освіти

JEL Класифікація: I20, I28

ВСТУП

Сучасний освітній простір відображає реалії сучасного світу. Зі змінами, які відбуваються в сучасній Україні й світі змінюється українська вища освіта, яка має гнучко реагувати на виклики сьогодення та визначати майбутнє. Зміни, проблеми й втрати в науково-освітньому потенціалі країни сталися з 2014 р., коли через тимчасову окупацію територій Донецької й Луганської областей та анексію АР Крим Україна зіткнулася з новим явищем – внутрішнім переміщенням населення та закладів вищої освіти [1]. Упродовж останніх трьох років вітчизняна освіта функціонує в надзвичайних і небезпечних умовах. Із 2020 року впродовж двох років вища освіта в Україні функціонувала в умовах карантинних обмежень, коли важливим завданням було збереження здоров'я учасників освітнього процесу й запровадження з цією метою дистанційного навчання. Ще більш важким випробуванням для української системи освіти, зокрема вищої освіти, стала повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією. Окупанти знищують освітню й наукову інфраструктуру, відбувається руйнування будівель закладів освіти. Так, станом на березень 2023 року, через постійні обстріли та бомбардування в Україні були пошкоджені 59 закладів вищої освіти, дев'ять закладів зруйновані [2]. Надзвичайні ситуації беззаперечно призводять до негативного впливу на освітні процеси та результати, додають навантажень на наявні ресурси, ставлять перед освітою нові виклики.

Received: 18/01/2023

Accepted: 09/02/2023

Published: 31/03/2023

© Copyright
2022 by the author(s)

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Повітряні тривоги, обстріли й бомбардування, тимчасова окупація окремих територій, проблеми з електропостачанням та інтернет-зв'язком, переміщення частини населення України всередині країни й за кордон призводять до перерв і проблем у навчанні. Викладачі та студенти опинилися в різних умовах в Україні та за її межами, зазнають психічних, а в епіцентрі бойових дій – і фізичних травм, відбувається вимушене переміщення закладів вищої освіти на підконтрольну територію.

Починаючи з березня 2022 року, більшість університетів України відновили й продовжили навчання в дистанційному та змішаному режимах. Призупинення навчання та переведення його в дистанційний формат, зумовлене карантинними обмеженнями, а пізніше повномасштабними військовими діями росії, викликало активний науковий інтерес щодо дослідження негативного впливу цих процесів на якість освіти й пошуку шляхів їх мінімізації з метою забезпечення стійкості та якості вітчизняної вищої освіти.

Поки триває війна, необхідно й можливо мінімізувати та компенсувати освітні втрати й забезпечити якісне функціонування вищої освіти, щоб зменшити падіння економіки країни й забезпечити її відновлення та розвиток. Мінімізація й компенсація втрат і дисфункцій у вищій освіті є внеском у майбутню відбудову та процвітання нашої держави.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Питання цифровізації освіти, дистанційного навчання перебувають у центрі наукових дискусій упродовж останніх десятиліть. Велика кількість наукових досліджень стосується проблеми позитивних і негативних наслідків упровадження цифрових технологій у навчальний процес.

Значна кількість зарубіжних наукових пошуків сфокусована на проблематиці дистанційного навчання й представлена такими дослідниками, як А. Кей, Г. Рамбл, К. Гаррі, А. Ровай, М. Понтон та ін. Дослідження Ф. Да Коста, А. Пелісара, І. Гонзалес, К. Браска [3], Ч. Крішнана, В. Марії, К. Оуен, Д. Сіруа, Ш. Зіаде [4] та інших зарубіжних учених спрямовані на проблему технологій дистанційного навчання.

Питання ефективності та якості онлайн-освіти вивчали С. Море, В. Локе, Т. Траст [5], К. Браска [3], Ч. Крішнана, В. Марії, К. Оуен, Д. Сіруа, Ш. Зіаде [4] та ін. Дослідники вказують на низку чинників, які визначають якість онлайн-викладання та навчання, виділяють проблеми, із якими стикаються й можуть стикатися викладачі, намагаючись зробити дистанційне навчання максимально ефективним.

Комплексний аналіз заходів і державної політики у сфері освіти у відповідь на надзвичайні кризи, що дозволяє зрозуміти механізми, за допомогою яких забезпечується навчання в надзвичайних умовах, провели Т. Ньяша, Д. Річардсон, М. Гаврилович, В. Гроппо, Л. Каджула, Е. Валлі, Ф. Віола [6].

Проблему забезпечення якості вищої освіти вивчали вітчизняні науковці: Н. Г. Батечко, М. В. Братко, В. Г. Кремінський, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа та інші. Цифровізацію освітнього процесу як провідний напрям підвищення результативності навчання та чинник підвищення якості освітнього процесу досліджували Н. В. Маноїленко, С. О. Кононенко, Н. М. Крамаренко [7], С. В. Науменкова, В. І. Міщенко [24, 25]. Найбільш знакові ініціативи щодо цифровізації української освіти та рекомендації щодо цифрової трансформації освіти України висвітлювали В. Г. Кремень, В. Ю. Биков, О. І. Ляшенко, С. Г. Литвинова, В. І. Луговий, Ю. І. Мальований, О. П. Пінчук, О. М. Топузов [8].

Стан дистанційного навчання в Україні, платформи для організації дистанційного навчання в ЗВО, технології й перспективи дистанційного навчання у вітчизняній вищій освіті вивчали С. О. Сисоєва, К. П. Осадча [9], А. В. Сяєв [10].

Виклики, які постали перед вищою освітою України через війну, окреслили й оцінили І. Б. Шевчук, А. В. Шевчук [11]. Проблему мінімізації освітніх утрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану шляхом організації змішаного навчання досліджували О. Малихін, Н. Арістова, В. Рогова [12]. Окремі аспекти проблеми функціонування тимчасово переміщених закладів вищої освіти досліджували А. М. Колосов, А. В. Касянова [13], В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман [14], О. В. Захарова [1; 16].

Поза межами наукових досліджень залишається комплексний аналіз освітніх утрат і дисфункцій цифровізації вищої освіти через організацію освітнього процесу в дистанційному форматі в складних та надзвичайних умовах її функціонування. Вивчення й аналіз освітніх утрат і дисфункцій цифровізації вищої освіти з метою забезпечення якості вищої освіти в сучасній Україні становить значний науковий і практичний інтерес.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є виявлення та аналіз основних освітніх утрат і ключових дисфункцій цифровізації вищої освіти в надзвичайних умовах її функціонування. Процеси цифрової трансформації освіти суттєво впливають на якість освітнього процесу, забезпечують доступ до вищої освіти всіх її здобувачів, дозволяють здійснювати освітній процес у складних і небезпечних умовах, ураховуючи потреби, інтереси й можливості студентів. Для отримання очікуваного та бажаного позитивного впливу цифровізації вищої освіти необхідно проаналізувати ключові дисфункції та можливі освітні втрати. Завданнями дослідження є:

- уточнити зміст понять «освітні втрати», «цифровізація освіти», «дистанційне навчання», «дисфункції»;
- систематизувати основні освітні втрати, що зумовлені організацією освітнього процесу в ЗВО в дистанційному форматі;
- виділити й проаналізувати ключові дисфункції цифровізації вищої освіти;
- визначити фактори, які впливають на якість вищої освіти в умовах її цифровізації та дистанційного формату навчання.

МЕТОДИ

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення мети дослідження використано комплекс теоретичних методів: вивчення й теоретичного аналізу літератури, що дозволило розкрити сутність ключових понять і головні аспекти визначеної проблеми; статистичного аналізу – із метою оцінювання стану й динаміки якості вищої освіти в умовах її цифровізації та дистанційного формату; діахронний – для дослідження якісних змін у вищій освіті; термінологічного аналізу – для визначення базових понять дослідження; порівняльно-зіставного аналізу, що дав змогу виявити подібне й відмінне в освітніх утратах здобувачів загальної середньої та вищої освіти у світі та Україні; праксеологічного аналізу, класифікації та узагальнення отриманих результатів із метою обґрунтування тенденцій освітніх утрат і дисфункцій цифровізації вищої освіти та дистанційного навчання в надзвичайних умовах. Було використано емпіричні методи: анкетування – для з'ясування думки здобувачів вищої освіти стосовно цифровізації вищої освіти; фокус-груп – для ідентифікації дисфункцій цифровізації вищої освіти.

РЕЗУЛЬТАТИ

Події останніх років зумовили вимушений перехід закладів вищої освіти в режим дистанційного навчання, змусили викладачів вибудовувати навчальний процес у дистанційному форматі, який асоціюється з цифровізацією освіти, виступає одним із її аспектів. Цифровізацію освіти розглядають як сучасний етап її інформатизації, який передбачає насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного – створює кіберфізичний освітній простір.

Дослідники виділяють дві сторони цифровізації освіти:

- формування цифрового освітнього середовища (цифрові засоби навчання, онлайн-курси, електронний освітній контент, цифрові ресурси та сервіси);
- глибока модернізація освітнього процесу, який забезпечить підготовку людини до життя та професійної діяльності в цифровому суспільстві [8].

Питання цифровізації освіти перебувають у центрі наукових дискусій навколо позитивних і негативних наслідків впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Систематизація різних поглядів стосовно впровадження цифрових технологій в освіту дозволяє виділити позитивні наслідки:

- розширення доступу до освіти, усунення бар'єрів в отриманні якісної освіти в умовах територіальної диференціації [16];
- побудова гнучких траєкторій навчання та індивідуального освітнього маршруту студентів;
- позбавлення буденності, підвищення інтересу до навчання [17].

На противагу оптимістичним поглядам окремі вчені вказують на те, що цифрові технології знижують ефективність та якість освіти [18]. Ризики пов'язують із «кліповим мисленням» молоді, деформацією здатності до сприйняття об'ємних текстів, зниженням концентрації уваги та словесно-логічної пам'яті.

Через повномасштабне військове вторгнення росії в Україну система вищої освіти постала перед новими небаченими викликами й проблемами. У складних умовах війни надзвичайно важливим і складним завданням вищої освіти є не тільки функціонування закладів вищої освіти, мінімізація освітніх утрат, але й розвиток і вдосконалення вищої освіти задля забезпечення високої якості освітнього процесу з метою підготовки висококваліфікованих сучасних фахівців. За таких умов дистанційне навчання, інформаційно-комунікаційні технології з допоміжних перетворилися на основні, а в багатьох областях України в умовах воєнної агресії росії – на єдиний можливий спосіб взаємодії зі студентами. В умовах воєнного стану вітчизняні заклади вищої освіти оперативно відреагували на складну ситуацію, своєчасно адаптувалися до нових вимог і розробили та реалізували адекватні заходи для переходу на дистанційні й гібридні моделі організації навчального процесу, використовуючи сучасні цифрові технології. Усе це змусило адаптувати освітній процес до нових умов: змінити підходи до організації освітнього процесу й комунікації, створювати й використовувати цифровий освітній контент, організовувати самостійну роботу студентів, перевіряти й оцінювати освітні результати, підтримати належний рівень якості викладання та академічної успішності студентів та ін. у новому форматі.

Подоланню кризової ситуації сприяло те, що більшість закладів вищої освіти через пандемію COVID-19 уже мали достатній рівень цифровізації своєї діяльності. У багатьох університетах було створено електронні бібліотеки, записано відеолекції тощо. Заклади вищої освіти, які раніше активно інвестували в онлайн-програми та цифрові методи навчання, змогли краще адаптуватися до зміни умов організації навчального процесу [23, с. 14]. Упроваджуючи дистанційні й гібридні форми навчання, університети намагалися всебічно підтримувати студентів, надаючи доступ до Інтернету, адаптованого програмного забезпечення, систем управління навчальним процесом, відеоконференцій, а також широко використовували соціальні мережі та електронну пошту.

Однак практика показала, що в багатьох випадках для ефективної організації онлайн-навчання цього було недостатньо. Багато студентів і викладачів виявилися не готовими до переходу на таку форму навчання, що частково знизило якість засвоєння матеріалу та успішність. До основних викликів, із якими зіткнулися заклади вищої освіти, можна віднести такі: недостатній рівень технічного забезпечення багатьох закладів освіти та їх готовності до використання сучасних ІКТ відповідно до можливостей викладачів і запитів студентів; проблеми з доступом до Інтернету через нестабільне підключення; недостатній рівень готовності частини викладачів до комунікації зі студентами й надання навчальних матеріалів із використанням сучасних інформаційних платформ та ІКТ, у т. ч. через відсутність власних підручників, електронних варіантів лекцій, якісного обладнання; ускладнення забезпечення практичного навчання й стажування студентів та ін.

Зазначені проблеми стримували освоєння студентами навчального матеріалу та посилювали цифрову й соціальну нерівність. Після переходу на нові форми навчання розрив у можливостях студентів, і викладачів збільшився, що призвело до виникнення ризиків, пов'язаних із відставанням частини студентів в опануванні навчальних програм. Окрім того, це вплинуло на емоційний стан, психічне та фізичне здоров'я студентів і викладачів.

Тривоги, перебування в укриттях, перебої й відсутність електропостачання та інтернет-зв'язку, переміщення через бойові дії в межах України та за кордон, здійснення освітнього процесу в дистанційному форматі, використання цифрових технологій і засобів навчання спричинили дисфункції та освітні втрати не тільки в школярів, а й у здобувачів вищої освіти.

Освітні втрати – утрати, що відбулися в освітньому процесі (у навчальному часі, змісті освітніх та навчальних програм, уміннях учнів) на різних освітніх рівнях [19]. У зарубіжних дослідженнях стосовно цього явища використовують поняття «навчальні втрати» (Learning loss), «незавершене навчання / недоотримані знання» (Unfinished learning) та «прогалини / розриви в навчанні» (Learning gap), між якими існують певні відмінності. Так, навчальні втрати визначають як будь-яку втрату знань, умінь і навичок, академічний регрес через певні перерви в навчанні. Термін «незавершене навчання / недоотримані знання» (Unfinished learning) використовують із метою відображення реальності того, що учням не надали можливості завершити навчання так, як вони могли б у звичайних умовах [21].

Через війну здобувачі вищої освіти можуть втратити й недоотримати не лише знання, уміння й навички, але й важливі компетентності, мотивацію та інше, необхідне для професійного розв'язання завдань і проблем, якісного й відповідального виконання професійних функцій та обов'язків, досягнення успіху в професійній сфері. Цифровізація вищої освіти, дистанційне й змішане навчання дозволяють мінімізувати освітні втрати й урівноважувати необхідність

створення безпечних умов для студентів і викладачів та забезпечення ефективного й функціонального освітнього середовища.

Дослідники вказують на низку факторів, які визначають якість онлайн-викладання та навчання, включаючи модальність, темп, взаємодію студент-викладач, онлайн-оцінювання, онлайн-ролі студентів, онлайн-ролі викладачів, онлайн-синхронність спілкування та джерело зворотного зв'язку [5]. Дослідження щодо онлайн-навчання та викладання показують, що вони ефективні, якщо учні мають постійний доступ до Інтернету та комп'ютерів, а викладачі пройшли цільову підготовку й підтримку для онлайн-навчання. Дистанційне навчання означає, перш за все, перехід від навчання «лицем до лица» до використання різноманітних пристроїв для надання й отримання освітніх послуг. Це означає, що якісне дистанційне навчання вимагає, щоб і викладачі, і студенти вміли використовувати ці пристрої для навчання [20].

Дані PISA за 2018 рік (США) (Рис. 1) показують, що учні багато часу проводили й проводять в Інтернеті, переглядаючи або шукаючи інформацію, граючи в ігри, спілкуючись у соціальних мережах, витрачаючи значно менше часу на навчальні дії, такі як виконання навчальних завдань або спілкування з іншими учасниками навчального процесу. Ці факти вказують на те, що з переходом на дистанційне (онлайн) навчання досвід використання цифрових пристроїв не забезпечив учням успіху в навчанні, окрім того, у багатьох учнів не змінилися звички використання цифрових пристроїв. Навіть найбільш кваліфікований викладач, коли йдеться про онлайн-навчання, не буде ефективним, якщо учні не онлайн, відволікаються й не дотримуються інструкцій. Дистанційне навчання вимагає від учнів присутності, активності, уміння й вольових зусиль щодо ігнорування відволікаючих факторів, які постійно перед ними й до яких вони звично тягнуться [20].

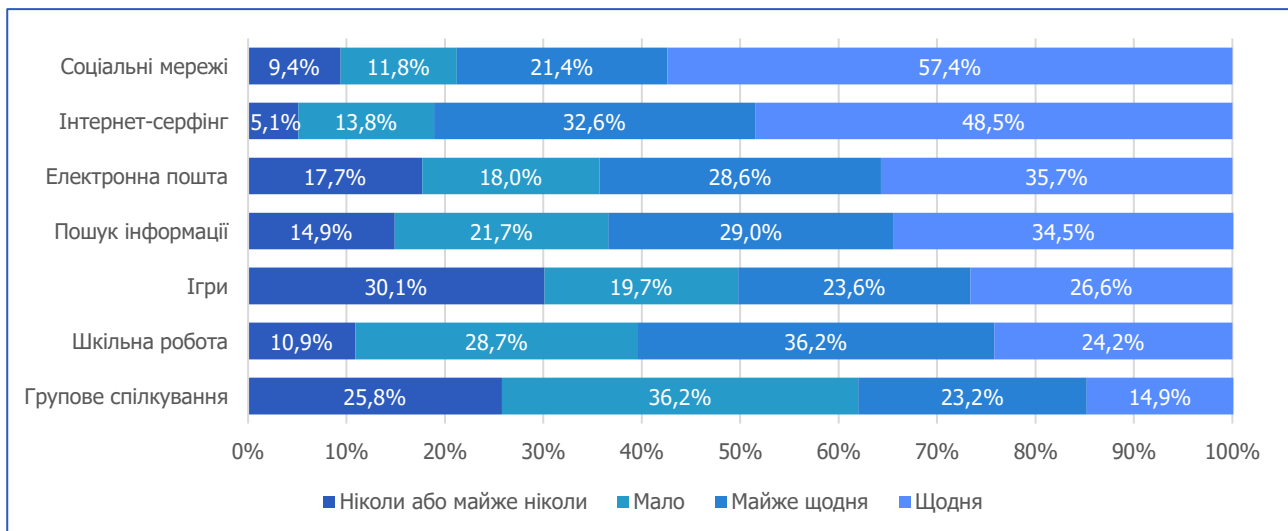

Рис. 1. Частота використання цифрових пристроїв для різних видів діяльності. Примітка. Частка базується на середньому використанні цифрових пристроїв поза школою для вибраних видів діяльності для кожного виду діяльності. (Джерело: аналіз EPI з використанням даних Програми міжнародного оцінювання учнів (PISA) для США (OECD 2018))

Дослідження з проблем використання дітьми й молоддю цифрових пристроїв охоплюють багато питань. Так, E. García, E. Weiss було виявлено, що час, проведений за цифровим пристроєм, корелює з нижчою успішністю, повільним читанням, недостатньо розвинутими аналітичним мисленням, вибірковою увагою, а також здатністю до обробки даних. Результати досліджень указують на те, що якщо контент, який переглядається, є високоякісним освітнім продуктом і не витісняє іншого когнітивного досвіду, час, проведений перед екраном, позитивно корелює з досягненнями, залученістю й ставленням до навчання [20].

Представлені факти дозволяють побачити проблеми, із якими можуть зіткнутись і вже стикаються викладачі, намагаючись зробити дистанційне навчання ефективним.

Дистанційне навчання можна розглядати як сукупність людських / нелюдських суб'єктів, які взаємодіють разом через комп'ютерні навчальні системи для досягнення освітніх цілей, включаючи отримані результати навчання та задоволеність студентів [22]. Необхідно зазначити, що студенти є основними учасниками дистанційного навчання, яке покладає на них більше обов'язків, ніж традиційна система очного навчання. Щоб дистанційне навчання було ефективним, необхідною є інша стратегія навчання, зміна позицій і ролей студента й викладача, здатність студента

до самомотивації. Дистанційне навчання вимагає від викладача виконання ролі фасилітатора, який стимулює, скеровує, кидає виклик своїм студентам, створюючи освітнє середовище, у якому студенти відчувають свободу, самостійність і відповідальність.

Освіта як соціальний інститут виконує низку важливих суспільних функцій. При цьому під дисфункцією розуміють порушення функцій соціального інституту переважно якісного характеру. Аналіз наукових поглядів зарубіжних і вітчизняних учених на негативні наслідки цифровізації вищої освіти дозволяє виділити окремі дисфункції, які стосуються мотивації, контролю освітніх результатів, комунікації та соціалізації.

У багатьох наукових публікаціях зазначається, що неперервний доступ до мережі Інтернет, функціонування освітніх платформ, які акумулюють великі обсяги навчальної інформації, знижують мотивацію студента до активної пошукової діяльності, усувають необхідність напруженої розумової роботи, ініціюють формування лінійного сприйняття реальності, що не сприяє формуванню необхідних професійних компетенцій.

Дисфункції перевірки та оцінки освітніх результатів в умовах цифровізації освіти мають амбівалентний характер. Автоматизація контролю покликана знизити ризики суб'єктивної оцінки освітніх результатів, забезпечити прозорість критеріїв виставлення балів. Але переваги переходу до таких технологій пов'язані з латентними ризиками випадіння з навчального процесу навичок, недоступних автоматизованому контролю. Окрім того, дослідники вказують на порушення зі сторони студентів етичності та академічної доброчесності.

Дисфункції комунікації пов'язані з такими проблемами, як труднощі інтерпретації емоційного компоненту у взаємодіях зі студентом. Дослідники вважають, що цифровізація освіти формалізує взаємодію студента й викладача, обмежує їхнє спілкування, обумовлює випадіння з освітнього простору соціально значущих практик, які дозволяють формувати не тільки тверді, але й м'які навички. Комунікаційні розриви в умовах цифровізації освіти детермінують дисфункції соціалізації молоді.

Зниження частоти та якості соціальних контактів в умовах цифровізації освіти призводить до домінування віртуальної присутності нових авторитетів, які часто негативно впливають на свідомість і поведінку, відсуваючи на другий план традиційних агентів соціалізації. Надзвичайно велика кількість фейків і шкідливої інформації в умовах гібридної повномасштабної війни росії маніпулюють свідомістю молоді людини. Негативні наслідки пов'язані з ризиками розриву соціальних зв'язків, перенесенням моделей мережевої взаємодії в реальне життя, поширенням вебсерфінгу, деформацією ідентичності людини.

Для доповнення розуміння наслідків цифрової трансформації вищої освіти було проаналізовано відповідні думки здобувачів вищої освіти. Із цією метою було проведено анкетування й фокус-груп із загальною кількістю учасників – 49 здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» 1-4 курсів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти міста Львова. Інструментарій дослідження містив блоки питань, які стосуються сприйняття студентами цифровізації освіти, їхніх оцінок негативних і позитивних наслідків цього процесу. Також було проведено три фокус-групи.

Результати емпіричного дослідження показали, що кожний другий відзначив таку проблему, як інформаційне перевантаження. Фокус-групи дозволили отримати певні уточнення, а саме: окремі студенти оптимістично оцінюють свої можливості щодо діяльності в багатозадачному просторі: «мені подобається навчатись дистанційно, онлайн... багато всього встигаєш... слухаючи лекцію, паралельно виконуєш завдання, спілкуєшся в чаті...». Зазначимо, що практики поєднання декількох видів діяльності, які стали доступними для студентів у режимі дистанційного навчання, не можуть не вплинути на якість освіти.

Більшість студентів сприймають цифровізацію як позитивне явище (85%), Студентами було виділено й окремі негативні наслідки. Так, на питання «Негативним наслідками цифровізації та дистанційної освіти можуть стати...?» студенти відповіли: погіршення навичок міжособистісного спілкування (51%); зниження рівня знань (упевненість у тому, що все можна знайти в інтернеті) (36%); зниження концентрації уваги, відволікання (41%); зменшення часу спілкування з викладачем (40%).

Цікавим є розподіл відповідей на питання стосовно ставлення студентів до вимоги викладача вмикати камеру під час занять. Так, 35% опитаних нейтрально ставляться до вимоги, 33% – висловилися негативно, 26% опитаних позитивно ставляться до включення камери, вважаючи це правильним.

Цифровізація розширила потенційні можливості студентів щодо комунікації, онлайн-взаємодії незалежно від територіальної локації. Одночасно, як показало опитування, студентам складно ставити запитання, вони відмовляються вмикати камери під час онлайн-занять, окремі студенти розглядають лекцію як фон для інших справ тощо. Отже, відбувається деформація, викривлення комунікації викладача й студента, перетворення її на односторонній процес.

Окрім того, відбувається трансформація вимог до викладача. Анкетування показало, що 65% респондентів погодились із твердженням, що «інтерес до навчання залежить від уміння викладача навчаючи – розважати». Результати фокус-груп ілюструють стійку орієнтацію студентів на розважальний контент у навчальному процесі.

На питання про ефективність контролю в умовах дистанційного навчання 28% респондентів відзначили, що випадки нечесної поведінки з їхньої сторони траплялися часто, 27 % обрали варіант «деколи», 30% не змогли оцінити свою поведінку під час контролю. Фокус-група показала порушення етичності поведінки в освітньому процесі в умовах цифровізації: «використовую мікронавушники», «використовую різні засоби під час контролю», «у написанні есе, реферату шукаю в інтернеті пропозиції тих, хто це зробить».

ДИСКУСІЯ

Результати дослідження показують, що цифровізація вищої освіти, перехід на дистанційне навчання в надзвичайних умовах спровокували зміщення фокусу уваги від змістових аспектів цифровізації до її зовнішніх атрибутів, які дозволяють реалізовувати дистанційні практики здобуття освіти. Цю позицію поділяють науковці та експерти, які розглядають моделі змішаного навчання, що поєднують очний і дистанційний режими, як обов'язкові супутники цифровізації освіти. Дослідники вважають, що безпосередня взаємодія та особиста присутність – це привілейований спосіб здобуття освіти, у той час як онлайн-навчання стає новою реальністю в умовах цифровізації, що забезпечує доступність і безперервність якісної освіти для великої кількості здобувачів освіти.

Цифровізація вищої освіти дозволяє використовувати недоступні раніше інструменти навчання, мережеві форми взаємодії в освітньому середовищі. Серед переваг цифровізації в наукових публікаціях і відповідях здобувачів вищої освіти виділяються: можливість побудови індивідуальних траєкторій навчання, можливість навчатись у зручний час незалежно від територіальної доступності, доступність навчальних матеріалів, використання передових технологій для навчання, пошуку інформації та її ілюстрування й демонстрації.

Отримані результати вказують на трансформацію освітньої культури, її перехід у буденний «диванний» режим трансляції знань. Простежуються нові тенденції, які свідчать про девальвацію цінності здобутих у процесі навчання знань. Результати теоретичного дослідження та опитування студентів дозволяють говорити про таку проблему, як зниження знань і мотивації до їх здобуття через упевненість, що необхідну інформацію завжди можна знайти в інтернеті.

Дослідження ілюструє низку потенційних деструкцій: недостатнє включення студента в навчальні заняття, брак уваги, випадки неетичної поведінки та недотримання академічної доброчесності здобувачами вищої освіти в освітньому процесі.

Отримані результати дослідження визначають нові кордони й вектори дискусії про можливості та ризики цифровізації вищої освіти, зокрема дисфункції мотивації, перевірки та оцінки освітніх результатів, трансформації ролі викладача й студента.

Цифровізація вищої освіти, забезпечуючи доступність навчальних матеріалів, актуалізує питання змістового наповнення занять в аудиторії, евристичній цінності лекційного матеріалу, що спонукало би сучасного студента здійснювати активну навчальну діяльність, не відволікаючись на гаджети й сторонні справи. Цифровізація вимагає від викладача нової ментальності, швидкої адаптації до змін, креативного мислення, цифрових компетенцій для забезпечення необхідного рівня інтерактивності. Він має виконувати роль модератора творчого простору для формування й підтримки в здобувачів освіти навчальної мотивації та пізнавального інтересу.

Результати дослідження дозволили виділити окремі дисфункції стосовно формування комунікативних навичок в умовах цифровізації вищої освіти. Варто згадати про перешкоди на шляху запровадження нових технологій навчання, основними з яких, на нашу думку, є: недостатній рівень обізнаності викладачів і студентів із такими технологіями та їхніми потенційними можливостями, а також їх складність для опанування й масштабування; обмежені технічні можливості закладів освіти для швидкого розгортання цих технологій; недостатній рівень технічної підтримки та можливостей для додаткового навчання викладачів із боку закладів освіти; цифровий розрив між окремими групами студентів (а частково й викладачів) у технічних і фінансових можливостях доступу до сучасної техніки й ІКТ [24, с. 141]. Окрім того, через складність освоєння нових інструментів окремі викладачі відчували загальну втому, схожу з ефектом «вигорання».

Можна припустити, що подальше впровадження в освітнє середовище навчальних платформ, чат-ботів, автоматизованого зворотного зв'язку зменшить кількість і якість контактів у навчальному процесі. Це може спричинити зниження навичок комунікації, уникнення контактів.

Отримані дані дозволяють говорити про поверхове сприйняття інформації здобувачами освіти, брак навичок її критичного аналізу, когнітивну редукцію, інформаційне перевантаження студентів.

Вимальовується новий формат і зміни ролі викладача. Викладач в умовах цифровізації освіти повинен зацікавити студента, утримати його увагу, і не тільки змістом навчального матеріалу, а швидше його подачею, емоційно забарвленим контентом і власною харизмою. Якщо викладач не буде боротися за увагу сучасного студента, то переваги цифровізації вищої освіти будуть нівелюватися.

ВИСНОВКИ

Надзвичайні ситуації та жорстокі події, які переживає сучасна Україна, кинули нові й небачені виклики вітчизняній вищій освіті. Відповіді на ці виклики визначають не тільки подальше існування й розвиток системи вищої освіти, але й стабільність і розвиток економічної та інших сфер в Україні.

Аналіз результатів зарубіжних і вітчизняних досліджень, освітнього досвіду й спостережень дозволяє побачити зміни у вищій освіті під час криз під впливом надзвичайних ситуацій. Важливо виявити та оцінити ймовірні наслідки для освітніх результатів, якості вищої освіти загалом.

Виявлено, що цифровізація вищої освіти, організація навчання в дистанційному режимі можуть спричинити освітні втрати: у навчальному часі, знаннях, уміннях і навичках, компетенціях, мотивації. Супутнім фоном проблеми освітніх утрат виступають такі дисфункції: мотивації, перевірки та оцінки освітніх результатів, комунікації, соціалізації.

Перспективними напрямками вдосконалення процесів цифровізації діяльності закладів вищої освіти та організації на їх основі ефективного навчального процесу можуть бути:

- збільшення обсягів інвестицій в обладнання, програмне забезпечення, ІКТ, а також підготовка підручників, посібників, відеолекцій тощо;
- технічна підтримка викладачів і студентів шляхом створення постійно діючих IT-служб, надання консультацій студентам, розроблення цифрових керівництв для викладачів щодо адаптації змісту й викладання навчальних дисциплін, проведення семінарів, матеріальне стимулювання викладачів;
- чітке визначення того, для яких цілей слід використовувати кожен конкретну навчальну технологію та яких результатів за її допомогою можна досягти: залучення студентів і посилення їхньої мотивації, підвищення якості навчання та рівня успішності, задоволеності викладачів тощо;
- розширення використання соціальних мереж, інтерактивних методів навчання, технологій штучного інтелекту, віртуальної й доповненої реальності (AR/VR), помічників викладачів на основі машинного навчання (TAs) та ін.;
- розроблення системи показників для вимірювання й оцінки результатів використання нових навчальних технологій;
- адаптація навчальних програм до умов використання дистанційних і гібридних форм навчання, а також зміна вимог до кваліфікації фахівців, обумовлена цифровою трансформацією;
- формування й розвиток нових цифрових освітніх і науково-дослідницьких платформ (загальнодержавних, регіональних, міжуніверситетських), об'єднання ресурсів закладів вищої освіти та подальша концентрація наукового й викладацького потенціалу України;
- розширення партнерських відносин із бізнесом щодо підготовки студентів і підвищення кваліфікації та перекваліфікації фахівців підприємств [25, с. 71].

Отримані результати спонукають звернути особливу увагу на освітні втрати та дисфункціональні прояви, викликані цифровізацією вищої освіти й переведенням навчання в дистанційний формат. Це допоможе зробити ці втрати тимчасовими, а не постійними, і таким чином зменшити дисфункції в освіті, а отже, довгострокові проблеми й втрати, пов'язані з надзвичайними ситуаціями.

Зазначимо, що дисфункції соціалізації недостатньо повно представлено в дослідженні через їх комплексність і складність. Ця проблематика потребує подальшого вивчення її специфіки та детермінуючих чинників.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Zakharova, A.V. (2020). Transformatsii naukovo-osvitnoho potentsialu zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy cherez tymchasovu okupatsiiu chastyny terytorii Donetskoï ta Luhanskoï oblastei, aneksiiu Respubliki Krym. *Osvitnia analityka Ukrainy*. № 4 (11), 47-59. <https://doi.org/10.32987/26178532-202044759>.
2. Interaktyvna mapa zruinovanykh ta poshkodzhennykh zakladiv osvity. (2023). URL: <https://saveschools.in.ua/>.
3. F. Da Costa, A. Pelissari, and I. Gonzalez. (2018). Corporate Image of Public Higher Education Institutions: Relevant Factors to Distance Learning Students. *Turkish Online Journal of Distance Education*. № 19 1. pp. 117 – 13. <https://doi.org/10.17718/tojde.382738>.
4. C., Brasca, C., Krishnan, V., Marya, K., Owen, J., Sirois, S., Ziade (2022). How technology is shaping learning in higher education URL: <https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/how-technology-is-shaping-learning-in-higher-education#>.
5. Hodges, Charles, Stephanie Moore, Barb Lockee, Torrey Trust, and Aaron Bond. (2020, March 27). The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning. Educause Review. URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
6. Tirivayi, Nyasha, Dominic Richardson, Maja Gavrilovic, Valeria Groppo, Lusajo Kajula, Elsa Valli, and Francesca Viola. (2020). *A Rapid Review of Economic Policy and Social Protection Responses to Health and Economic Crises and Their Effects on Children: Lessons for the COVID-19 Pandemic Response*. Innocenti Working Paper no. 2020-02, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence. URL: <https://www.cokmed.net/ps-sistem/dosyalar/kutuphane/Rapid%20Review%20of%20Economic%20Policy%20and%20Social%20Protection%20Responses%20and%20Effects%20on%20Children.pdf>.
7. Manoilenko, N. V., Kononenko, S. O., & Kramarenko, N. M. (2021). Tsyfrovizatsiia osvitnoho protsesu v umovakh dystantsiinoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*, (201), 108-112. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-201-108-112>.
8. Kremen, V. H., Bykov, V. Yu., Liashenko, O. I., Lytvynova, S. H., Luhovyi, V. I., Malovanyi, Yu. I., Pinchuk, O. P., & Topuzov, O. M. (2022). Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy: Naukova dopovid zahalnym zboram NAPN Ukrainy «Naukovo-metodychne zabezpechennia tsyfrovizatsii osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy», 18-19 lystopada 2022 r. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 4(2), 1-49. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4223>.
9. Sysoieva, S.O., & Osadcha, K.P. (2019). Stan, tekhnolohii ta perspektyvy dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti Ukrainy. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. 70 (2), 271-284. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_22.
10. Siasiev, A. V. (2021). Vidminni osoblyvosti deiakykh platform dla dystantsiinoho navchannia u vyshchii osviti // *The world of science and innovation. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom*. Pp. 674-683. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyathe-world-of-science-and-innovation-10-12-marta-2021-goda-london-velikobritaniyaarhiv/>.
11. Shevchuk, I., & Shevchuk, A. (2022). Osvitnia analityka kriz pryzmu viiny: vykyky ta mozhlyvosti dla vyshchoi shkoly Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*, (39). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>.
12. Malykhin, O., Aristova, N., & Rohova, V. (2022). Minimizatsiia osvitnikh vtrat uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu: zmishane navchannia. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*, (3), 68–76. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-68-76>.
13. Kolosov, A.M., & Kasianova, A.V. (2018). Zasady formuvannia adaptatsiinykh mekhanizmv vidnovlennia funktsionuvannia tymchasovo peremishchenykh navchalnykh zakladiv. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. : Pedahohichni nauky*. № 1 (2), 105-117.
14. Kurylo, V.S., Savchenko, S.V., & Karaman, O.L. (2019). Peremishcheni universytety yak novyi typ zakladiv vyshchoi osvity yak novyi typ zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy. *Education and pedagogical sciences*. № 3, 3 –9.

15. Zakharova, O.V. (2019). Problematyka vplyvu voiennoho konfliktu v Ukraini na vyshchu osvitu. Stratehichniy potentsial derzhavnogo ta terytorialnoho rozvytku. Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Mariupol, 9 – 10 zhovt. 2019 r. Mariupol, Kryvyi Rih. 219 – 221.
16. Uluyol, C., & Sahin, S. (2016). Elementary School Teachers ICT Use in the Classroom and Their Motivators for Using ICT. *British Journal of Educational Technology*. Vol. 47. № 1. P. 65 – 75. <https://doi.org/10.1111/bjet.12220>.
17. Nguyen, T.-L. (2019). Enhancing Students Learning Motivation for Better Academic Performance: An Empirical Case in Dong Nai Province, Vietnam. *Advanced and Applied Sciences*. Vol. 6. No. 3. P. 17 – 22. <https://doi.org/10.21833/ijaas.2019.03.003>.
18. Selwyn, N., Hillman, T., Bergiviken Rensfeldt, A., & Perrotta C. (2021). Digital Technologies and the Automation of Education – Key Questions and Concerns. *Postdigital Science and Education*. <https://doi.org/10.1007/s42438-021-00263-3>.
19. Bryf za rezultatamy doslidzhennia yakosti orhanizatsii dystantsiinoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Ukrainy. (2022). URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Brief_distance_learning_SQE_SURGe_30.08.2022.pdf.
20. Emma García, Elaine Weiss (2020). COVID-19 and student performance, equity, and U.S. Education policy Lessons from pre-pandemic research to inform relief, recovery, and rebuilding. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/education/our-insights/covid-19-and-education-the-lingering-effects-of-unfinished-learning>.
21. Crone, Eveline A., and Elly A. Konijn. (2018). Media Use and Brain Development during Adolescence. *Nature Communications* 9, no. 588: 1–10. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-03126-x>.
22. Lei, J., & Lin, T. (2022). Emergent online learning: Effects of interaction, motivation, self-regulation, and situational factors on learning outcomes and continuation intentions. *International Review of Open and Distributed Learning Research*, 23 (3), 43-60. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v23i3.6078>
23. Naumenkova, S., & Mishchenko, V. (2001). Osoblyvosti funktsionuvannia vyshchoi shkoly Ukrainy v rynkovykh umovakh: vyshcha shkola Ukrainy mizh mynulym i maibutnim. *Vyshcha shkola*. Vol. 1, pp. 6-17.
24. Naumenkova, S. V., & Mishchenko, S. V. (2020). Tsyfrova finansova inkluziia: mozhlyvosti ta obmezhenia dlia Ukrainy. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, 1-2, 133-149. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2020/274-275/pdf/133-149.pdf>.
25. Mishchenko, V. (2010). Problemy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti na rynku pratsi. *Vyshcha shkola*, 7-8, 64-74.

Alla Marchuk

QUALITY OF HIGHER EDUCATION IN EMERGENCY SITUATIONS: EDUCATIONAL LOSSES AND DYSFUNCTIONS OF DIGITALIZATION IN HIGHER EDUCATION AND DISTANCE LEARNING

The article highlights and analyses primary educational losses and key dysfunctions of digitalization in higher education and distance learning in emergencies. The article analyses academic studies by Ukrainian and foreign scientists on the problem of distance learning and the digitalization of education. The main educational losses and dysfunctions of digitalization in higher education are systematized, and factors affecting the quality of higher education during distance learning are determined. The analysis of today's academic views on positive and negative manifestations of digitalization in higher education made it possible to identify specific dysfunctions related to motivation, control of educational results, communication, and socialization processes. The study is due to the emergencies and difficult circumstances in Ukraine, which significantly affect the organization and the quality of the educational process, and change the landscape of digital technologies and approaches to their implementation in higher education. The article reveals the opportunities and risks associated with digitalization in higher education and distance learning. Distance education caused losses in study time, limited access to the educational process, and changes in educational procedures and academic achievements. The digitalization of higher education resulted in the transformation of the roles of a teacher and a student, influenced the motivation and behaviour of the students and their cognitive processes, and caused particular dysfunctions and educational losses.

Keywords: education digitalization, distance learning, online teaching, educational losses, dysfunctions of education digitalization

JEL Classification: I20, I28